

Doç. Dr. Berat AÇIL

*İstanbul Şehir Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul/TÜRKİYE
beratacil@sehir.edu.tr*

ORCID ID: 0000-0003-1733-4077

ALİ NİHAD TARLAN'IN TENKİTLİ NEŞİR YÖNTEMİ VE GELİŞİMİ

THE METHOD AND EVOLUTION OF THE
CRITICAL-EDITIONS BY ALİ NİHAD TARLAN

DOI Number: 10.28981/hikmet.500427

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı araştırmalarında bilimsel usulün temel vasıtalarının başında tenkitli neşir gelmektedir. Türkiye’de üniversitelerde klasik Türk edebiyatının kurucu isimlerinin başında gelen Ali Nihat Tarlan, tenkitli neşir uygulamasının da ilk bilimsel örneklerinin birkaçını ortaya koymuştur. Bu nedenle Tarlan’ın tenkitli neşirlerini ve onların gelişimini incelemek, aynı zamanda Türkiye’de tenkitli neşrin tarihinin ilk evrelerinin de gelişimini incelemek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu Ali Nihat Tarlan’ın tüm tenkitli neşirlerini ele almak, amacıysa Tarlan’ın tenkitli neşirlerinin gelişimini gözler önüne sermektir. Gayet tabiidir ki Tarlan, hayatı boyunca tenkitli neşrin temel hususları konusunda meseleyi daha bilimsel bir zemine oturtmak uğruna sürekli bir arayış içinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ali Nihat Tarlan, Klasik Türk Edebiyatı, Tenkitli Neşir, Dîvân, Yöntem

ABSTRACT

Critical-edition is among the most used apparatuses for the scientific methodology in classical Turkish literature. Ali Nihat Tarlan, one of the founders of the discipline called classical Turkish literature in the Turkish universities, has practiced a few scientific examples of critical-editions. Therefore, to examine his critical-editions and their evolutions, means to examine the evolution of the history of the critical-edition in Turkey, too. In that context, the main subject of this article is to handle all of the critical-editions has done by Ali Nihat Tarlan and accordingly the aim of the article is to reveal the evolution of the method used in those works. It is quite natural that Ali Nihat Tarlan was in a constant quest to reach a more scientific methodology in terms of main characteristics of critical-edition.

Keywords: Ali Nihat Tarlan, Classical Turkish Literature, Critical-Edition, Collected Poems, Method(ology)

haricî kısımlar şunlardır: “Divanın yazıldığı tarihler, yazı şekilleri, tekâsüf ettiği muhit, muntazaman tesbit edilmiş nüsha farkları”. Söz konusu haricî kısımları eserinde incelemiş olan Tarlan, nüsha farklarını sadece İstanbul’dakilerle sınırlı tutmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Dolayısıyla Şeyhî’ye ait tüm *Dîvân* yazmalarının nüsha farkları tespit edilmiş değildir. Çalışmada mükemmelen ele alınıp incelenmiş dâhilî kısımlar ise şunlardır: 1. Dinî, fikrî cephe (tasavvuf), 2. Hayat, şahsiyet ve muhitine dair izler ve 3. San’at cephesi.

Ali Nihat Tarlan’ın bu eserinde çeviriyazı, nüsha şeceresi, nüsha tavsifi, fark gösterme, diliçi çeviri gibi tenkitli neşrin temel unsurları doğal olarak yer almamaktadır. Bununla birlikte elimizdeki eser Şeyhî başta olmak üzere dönem edebiyatını ve sanatını anlamak açısından elzem bir çalışmadır. Nitekim Yekta Saraç, akademimizde bu evsafa bir çalışmanın bir daha yapılamamış olduğunu, yapılan çalışmaların Ali Nihat Tarlan’ın eserindeki bakış açısını daralttığını ortaya koymaktadır. (Saraç, 1999) Saraç’a göre “Tarlan’ın çalışması Şeyhî’nin şiirlerinden hareket ederek onun sanat simasını çizmiş bu sırada gelenek içindeki yerine dikkat çekmiştir.” (Saraç, 1999: 215) Saraç’ın dikkat çektiği bu husus, benzeri çalışmalarda eksik kalmıştır çünkü Tarlan’ın izinden giden ve divan edebiyatı araştırmalarının yöntemini belirleyen Mehmed Çavuşoğlu ve Harun Tolasa, eseri odağa aldıkları için şairin sanat telakkisini ortaya çıkarmayı incelememiş görünmektedirler. (Çavuşoğlu, 1971); (Tolasa, 1973) Söz konusu eserler, klasik Türk edebiyatında tahlil ve şerh çalışmalarının (Güleç, 2007: 1-27) yönünü büyük oranda belirlemiş olmalarına rağmen tenkitli neşir/edisyen-kritik başlığı altında incelenebilecek eserler değillerdir.

Ali Nihat Tarlan, bu ilk yayından iki yıl sonra *Şeyhî Divanını Tetkik 2* (Tarlan, 1936) adıyla ilk çalışmanın devamını yayımlamış ve burada sadece kasidelere yer vermiştir. Bu eserde de transkripsiyon alfabesi, nüsha tavsifi, şecere, aparat gibi unsurlar yer almamaktadır. Bununla birlikte beyitlerin nesre çevirileri, ayrıntılı notlandırmalar, iktibasların kaynaklarının gösterimi, remizlerin asılların vurgulanması gibi şerh addedilebilecek unsurlar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Metnin sonunda ayrıca Şeyhî Divanında Kıssalar başlığı altında, başta peygamber kıssaları olmak üzere, edebiyatımızda sıkça kullanılan kıssalar anlatılmıştır. Daha sonra Dil ve İmla başlığı altında telaffuz, lügatçe, cümle bilgisi, fiil çekimi gibi önemli hususlar detaylı bir şekilde sunulmuş hem dönemin diline hem de Şeyhî’nin diline ait hususiyetlerin kimilerine temas edilmiş, son olarak tasnif edilmiş bir indeks çalışmaya eklenmiştir.

Ali Nihat Tarlan’ın 1945’te yayımlanan önemli çalışması *Hayâlî Bey Dîvânı* genellikle Tarlan’ın ilk tenkitli neşri addedilir (Tarlan, 1945) Eserin girişi bulunmamaktadır. Hayâlî Bey başlığıyla şairin terceme-i hâli verilmeye başlanır. Şairin hayatı ve sanatıyla ilgili malumat belli başlı tezkire ve biyografi eserlerine müracaat edilerek verilmiştir (Tarlan, 1945: VII-XVIII) Bibliyografya kısmı da şairin terceme-i hâlinden hemen sonra gelmektedir. Eserin bir sonucu da bulunmamaktadır.

Günay Kut’un Ali Nihat Tarlan’ın eserleri arasında tenkitli divan neşri saydığı bir diğer çalışması *Fuzuli Divanı: Gazel, Musammat, Mukatta ve Rubai Kısmı C I (Edisyon kritik ve Transkripsiyon)* (Tarlan, 1950)’dir. Bu çalışmanın kapağında ilk defa olmak üzere eserin isminden sonra Edisyon Kritik ve Transkripsiyon ibareleri eklenmiştir. Eser bir Önsöz ile başlamaktadır. Daha sonra Transkripsiyon başlığı altında beş maddede imla ve çeviri yazı hususları sunulmaktadır. Bunu Karşılaştırılan Nushalar başlığı takip etmektedir. Burada yedi nüsha tanıtılmaktadır. Daha sonra Gazeller başlığıyla metnin kendisi verilmektedir.

Eserin Önsöz’ü oldukça önemlidir çünkü Ali Nihat Tarlan’ın edisyon kritik anlayışını bu satırlardan öğrenmek imkân dahilindedir. Tarlan’a göre edisyon kritik “muhtelif nüshaları karşılaştırıp mihanikî olarak farklarını tesbit etmek değil bir sanatkârın eserini zaman ve muhitin üzerine yığıldığı yanlışlardan kurtarıp onu aslî siması ile yeniden meydana getirmeye çalışmaktır.” (Tarlan, 1950: III) Burada hem nüsha farkları hem de nüsha şeceresiyle ilgili Tarlan’ın görüşlerine dikkati çekmek isterim. Ona göre sadece farkları tespit edip göstermek bir edisyon kritik için yeterli değildir. Bununla birlikte edisyon kritik için elzem olan tüm nüshaların görülmesi neticesinde oluşturulacak nüsha şeceresinden söz edilmemesi de ayrıca dikkati celp etmektedir. Nitekim hem bu eserde hem de Tarlan’ın önceki çalışmalarında ne tüm nüshalar görülmüş ne de buna binaen nüsha şeceresi oluşturulmuştur.

Yaptığım alıntıyla ilgili vurgulamak istediğim bir diğer husus, eserin aslî simasının ortaya konma gayesidir. Dolayısıyla tüm nüshalar görülmemiş, şecere oluşturulmamış olsa bile Tarlan’ın ilk defa edisyon kritik terimini kullandığı bu çalışmadaki amacının *Fuzulî Dîvânı*’nın aslî simasını ortaya koymak olduğu aşikârdır. Nitekim Önsöz’ün hemen başında edisyon kritik’in zorluğuna dikkat çeken Tarlan “büyük bir sanatkârın eserini, kendi tarafından yazılan nusha elde bulunmadıkça, aslî safiyeti ile tam bir şekilde meydana getirmek hayli güç ve adeta imkânsızdır” demektedir (Tarlan, 1950: III)

Ali Nihat Tarlan tarafından 1963 yılında yayımlanan *Necatî Beg Divanı* önceki çalışmalarda kullanılan yöntemin tekâmül etmiş biçimi gibidir (Tarlan, 1963) Eser altı sayfalık uzun sayılabilecek, bir edebiyat çalışmasının nasıl olması gerektiğini ve Tarlan’ın bundan önceki çalışmalarının bu çalışmayla ilişkisini ayrıntılı bir şekilde anlatan bir Önsöz ile başlamaktadır (Tarlan, 1963: I-VI). Tarlan’ın eserlerinde ilk defa bu kadar ayrıntılı bir Önsöz ile karşılaşmaktayız.

Necatî Beg Hayatı başlığı altında şairin hayatına dair bilgiler sunulmaktadır (Tarlan, 1963: XV-XXVIII) Burada Hammer, Gibb gibi müsteşriklerin yanı sıra Sehî Beg, Âşık Çelebi, Lâtîfî, Hasan Çelebi tezkireleri ile *Kühû’l-Ahbâr* ve *Keşfü’z-zünûn*’ın ilgili kısımlarından faydalanılmıştır. Tarlan söz konusu kaynakları aktarırken metinlerin çevri yazılarını verdikten sonra Sehî Beg, Âşık Çelebi, Lâtîfî, Hasan Çelebi, *Kühû’l-Ahbâr*’ın tercümelerini de sırasıyla sunmuş ve bölümü öylece bitirmiştir. Bundan sonra divanın metni herhangi bir başlık kullanılmadan çevri yazıyla sunulmuştur.

konumlandırılır. Bu sayede hangi nüshaların hangilerinden kopya edildiği ortaya çıkarılmaya veya ortak yanlışlar tespit edilmeye çalışılır. Bu amaçla çalışılacak metnin tüm nüshalarına ulaşip onların incelenmesi sonucu bir şecere ortaya çıkarmak evvel emirde yapılması gereken ameliyelerden biri addedilmektedir.

Ali Nihat Tarlan’ın nüsha tespiti konusundaki titizliğini öğrencisi ve bir dönem asistanı Günay Kut şöyle açıklamaktadır: “Çeşitli kütüphanelerden bulunan Ahmet Paşa yazma nüshalarını tesbit eden Prof. Ali Nihat hoca bu divanın tenkitli neşirini hazırlamak için on beş divan üzerinde çalışmıştır. Metnin üzerinde çalışma yapılmadan önce sahih ve eski bir nüshanın transkripsiyonunu yapan hocam daha sonra diğer on dört divandaki farkları kaside kaside, gazel gazel ayrı defterlere çıkarmıştır.” (Kut, 1965: 109)

Karşılaştırılan Nüshalar başlığında da görüldüğü gibi *Hayâlî Bey Dîvânî*’nda sadece nüshalar değerlendirilmiştir. Bu yüzden çalışmanın tam bir tenkitli neşir (edisyon-kritik) olduğunu söylemek güçtür zira eserin kaç nüshası olduğuna dair bir bilgi verilmemiş, tenkitli neşir için ilk şart olan tüm nüshaları görme zorunluluğu ihlal edilmiştir. Bundan mütevellit nüsha şeceresi de oluşturulmamış, esas ittihaz edilen (en eski ve sahih) nüshanın metni kaydedilmiş, diğerleri fark olarak gösterilmiştir. İlk nüshanın niçin esas nüsha kabul edildiğine dair bir malumat verilmemiş olup (eserin istinsah tarihi bile belli değildir) sadece eski ve güzel bir nüsha olduğu belirtilmiştir.

Benzer şekilde *Necatî Beg Divanı*’nda da nüsha şeceresi oluşturulmamıştır. Sadece nüshaların bir özelliği varsa (müstensih bilgisi gibi) belirtilmiştir. Bu çalışma için üçü İstanbul dışında olmak üzere toplam yirmi altı nüsha tanıtılmıştır. Ali Nihat Tarlan Önsöz’de “Dil hususunda, yani Türkçe kelimelerin telaffuz meselelerinde o devre çok yakın nüshalar arasında harekeli nüsha olan Sl. d ve RY nüshaları esas ittihaz edilmiştir” demektedir (Tarlan, 1963: IV) Bununla birlikte, dil hususiyetleri dışında, genel olarak tek bir eser esas ittihaz edilmiş değildir. Ali Nihat Tarlan tüm nüshaları mukabele etme yoluna gitmiş görünmektedir.

Ahmed Paşa Divanı’nda, Ali Nihat Tarlan’ın diğer çalışmalarında olduğu gibi nüsha şeceresi oluşturulmamıştır. Toplamda on dört nüsha incelenmiştir. Günay Kut’un aparat bölümünde de aktaracağımız ifadesine göre bütün nüshalar incelemede kullanılmıştır fakat bu husus eserin hiçbir yerinde belirtilmemiştir. Kut, “Bazen en eski ve iyi olarak aldığımız nüshada öyle bir kelime çıkardı ki beytin mânası ile ilgisi olmazdı, o zaman diğer nüshalardaki farklardan istifade ederdik” diye yazarak hem tek bir nüshanın eski ve iyi olduğu için “esas” ittihaz edildiğini ima etmekte hem de tüm nüshaların mukabele edildiğini nakletmektedir (Kut, 1965: 110)

Ali Nihat Tarlan’ın önceki neşirlerinde olduğu gibi, *Zatî Divanı*’nda da nüsha şeceresi oluşturulmamıştır. Nüshaların tümü görülmemiş, öncekilerde olduğu gibi kâfi geldiği düşünülen veya imkânların elverdiği ölçüde İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarla iktifa edilmiştir. Çorum’da bulunan bir nüsha

okura sunmuştur. Burada tıpkıbasım tabiri yerine fotoğraf kelimesi kullanılmıştır (Tarlan, 1945: XXIII-XXIV) Bununla birlikte Ali Nihat Tarlan’ın sonraki çalışmalarında bu uygulamaya yer verilmemiştir. Daha sonra “Divan-ı Hayalî Beg” başlığıyla metin başlamaktadır (Tarlan, 1945: 3) Günümüz uygulamasında bu kısım genellikle sadece “Metin” başlığını taşımaktadır. Burada sırasıyla Kasideler, Musammatlar (burada da kasideler mevcut), Gazeliyyât (tertip yok) ve Mukattaat kaydedilmiştir. Manzumelere Arap rakamları kullanılmak suretiyle numara verilmiştir.

Fuzulî Divanı’nda Gazeller başlığıyla transkripsiyonlu metin verilmektedir. Burada gazellere Roma rakamları kullanılmak suretiyle numara verilmiş, vezin belirtilmemiştir. Metinde bulunan Arapça beyitler veya sure isimleri Arap harfleriyle dizilmiştir. Transkripsiyon bahsinde ise *Hayâlî Bey Dîvânî*’nda yer alan şu hususlar dile getirilmiştir:

1. Medli harflerin yazımı, vâv-ı ma’dûle’nin yazımı (italik ile gösterilmektedir: *hâr* örneğindeki gibi), Türk alfabesinde yer almayan harflerin yazımı
2. Türk alfabesinde yer alan harflerin yazımı
3. Kullanılan imla: XV ve XVI. yüzyılın imlası tercih edilmiştir, itmek, virmek gibi kelimelerdeki “i” sesi “e” olarak gösterilmiştir.
4. Arapça ve Farsça kelimelerde ekler çizgi “-“ ile bağlanmıştır.
5. Harf-i tarif iki çizgi arasındadır, Farsça izafetler bir çizgi ile ayrılmış, atıf vavları iki çizgi arasında alınmıştır (Tarlan, 1950: VI-VII)

Görüldüğü gibi bu hususların kimileri aynı zamanda aruz imlasını da ilgilendirmektedir.

Necatî Beg Divanı’nda da tam transkripsiyon kullanılmış olup önceki yayımlarla aynı sistem takip edilmiştir. Transkripsiyon başlığı altında özellikle *Hayâlî Bey Divanı* ve *Fuzulî Divanı*’ndakinde olduğu gibi beş maddelik bir açıklamaya yer verilmiştir. (Tarlan, 1963: VIII) Onlardan farklı olarak üçüncü maddede şu ifade ilave edilmiştir: Mazî-i şühudî ve naklî (görülen ve duyulan geçmiş zaman) ekleri “dı” ve “mış” şeklinde gösterdik. Bu harfler aheng-i telaffuza göre değişebilir (Tarlan, 1963: VIII)

Ahmed Paşa Divanı’nda divan metninin tespitinde tam transkripsiyon kullanılmıştır. İlk defa olmak üzere manzumelerin vezinleri de gösterilmiştir. Örneğin ilk vezin şu şekilde gösterilmiştir:

Müfte’îlün Müfte’îlün Fâ’îlün

- + + - / - + + - / - + -

Tüm beyitler *Hayâlî Bey Dîvânî*’nda da olduğu gibi birden başlamak kaydıyla numaralanmıştır. Ayrıca Transkripsiyon bahsinde belirtilmediği hâlde, bu neşirde de kasrlar iki kelimeyi birbirine bağlayan bir yay ile gösterilmiştir. Örneğin “Ansuz işe başlama ki olmaz tamam” mısrasında “ki olmaz”, “kolmaz” şeklinde kasrla

metne en yakın metni bulmağa çalışıyorum. Eğer müstensih hatalarını da fark olarak gösterirsem veya bir nüshayı esas olarak alır diğerlerinde bulunan farkları aşağıya alırsa bu basit bir teknikten başka bir şey olmaz” (Kut, 1965: 110)

Hayâlî Bey Dîvânı'nda metin kısmında aparat kullanılmıştır. Her bir manzumeye bir numara verilmiş ve numaranın yanına yıldız “*” işaretiyle bir dipnot konmuş olup dipnotta manzumenin yer aldığı nüshalar (alfabetik sıraya riayet edilmeden) gösterilmiştir. Metindeki farklar aparatta köşeli parantez içinde beyit numarası verilmek suretiyle gösterilmiştir. Usul olarak beyte dahil edilen varyant önce yazılmış, bir boşluktan sonra iki nokta işaretiyle ayrılmış ve diğer varyant gösterilmiştir. Varyantın bulunduğu nüshalar, varyanttan sonra, arada herhangi bir noktalama işareti olmaksızın nüsha(lar)ın rumuzları gelecek şekilde gösterilmiştir. Rumuzlar arasında herhangi bir noktalama işaretine yer verilmemiştir. Örneğin “[1] cây-i : dâr-ı Üs”. Aynı beyitte birden fazla nüsha farkı gösterileceği zaman farklar, bazen taksim işaretiyle “/” bazen de “|” işaretiyle birbirinden ayrılmıştır. Örneğin “[4] Yañaya : sūya Ün yaña M / şâf : şâfi Ün Üv C”. Bu örnekte görüldüğü gibi birden fazla fark olduğunda üçüncü fark, ikinciden sonra araya herhangi bir noktalama işareti konmadan, önce fark sonra rumuz gelecek şekilde gösterilmiştir. Taksim işaretinden önce ve sonra bazen boşluk bırakılmış bazen bırakılmamıştır.

Fuzulî Divanı'nda da inceleme esnasında aparat kullanılmıştır. Büyük oranda *Hayâlî Bey Dîvânı*'ndaki uygulamalarla aynı olan aparat kullanımında kimi ufak farklar da yok değildir. Öncelikle aynı beyitte birden fazla farkın gösterimini birbirinden ayırmak için *Hayâlî Bey Dîvânı*'nda kimi zaman taksim işaretiyle “/” bazen de “|” işaretiyle ayrılmıştır. Burada taksim işaretinde karar kılındığı anlaşılmaktadır. Yine *Hayâlî Bey Dîvânı*'ndan farklı olarak aparat numaraları her gazelde yeniden birden başlayacak şekilde numaralandırılmıştır. Sayfadaki ilk gazelin ilk beytinin soluna [I] işareti konmuş, aynı işaret aparatta da yer almış ve ona ait farklar belirtilmiştir. Sayfada bulunan ikinci gazel [II] ile gösterilmek suretiyle iki gazelin aparatları birbirinden tefrik edilmiştir. Nüsha farkı gösterilirken farkın bulunduğu nüshalar rümuz kullanılmak suretiyle belirtilmiş fakat rümuzlar arasına koyu ve büyük birer nokta konmuştur.

Necatî Beg Divanı'nda aparat kullanımında önceki yayınlarla aynı yöntem izlenmiştir. Göze çarpan ilk fark, nesir parçalarındaki nüsha farklarının [*] işaretiyle gösterilmiş olmasıdır. İkinci farkta köşeli parantez içinde iki tane yıldız konmakta ve böylelikle kaçınıcı fark olduğu anlaşılmaktadır. Nazım kısımlarında olduğu gibi nüsha farklarını belirten numaralar, her sayfada yeniden 1'den başlamaktadır. Aparat gösteriminde hem nazım hem nesir için iki noktadan önceki farkın doğru olanı gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu varyant, metne dahil edilmektedir. Daha önce de dile getirildiği gibi yirmi altı nüshaya müracaat edilmiştir. Nüsha farkı gösteriminde doğru varyantın hangi nüshada yer aldığı bilgisine yer verilmemekte fakat tercih edilmeyen varyantın hangi nüshalarda yer aldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla hatalı varyantı barındıran nüshalar dışındaki

bu tercih yerine imla açısından doğru olan “Hüdāsın” biçimini metne dahil etmiştir. Bazen de Tarlan, haşiyede bulunan (burada kelime, derkenar anlamında kullanılmaktadır) nüsha farklarını da belirtmiş ve bunların haşiyede yer aldıklarını ifade etmiştir.⁹

Hayâlî Bey Divânı’nda olduğu *Ahmed Paşa Divanı*’nda da metin tamiri gereken yerlerde Tarlan, tamirin yapılması gereken yeri dipnotta işaret etmekle iktifa etmiş, bunu metne taşımamıştır. Şu şekilde kaydedilen beyitte vezin zaruretinden dolayı bir tamir gerekmekte fakat Tarlan, bunu dipnotta “İkinci mısradaki ‘özler’ kelimesi vezin zarureti dolayısıyla ‘özüler’ diye okunmalıdır” şeklinde belirtmekle yetinmiştir. Beyit şudur:

Hecründe dil kıılır haber-i vaşluñ arzū

Şan rüz-ı ābda özler rûze-dār āb (Tarlan, 1966: 103)

Bu örneğe bakıldığında Tarlan’ın metin tamiri yaptığı fakat fark ettiği ve okurları uyardığı tamirleri metne dahil etmediği görülmektedir. Bunun başka da örnekleri yok değildir. Örneğin 121 numaralı gazelin sekizinci beyti için yapılan “sākī kafiyesi tekerrür ettiğine göre bu beytin sonradan ilâve edilmiş olması muhtemeldir” (Tarlan, 1966: 200) ve 210 numaralı gazelin ikinci beyti için muhtemelen aynı gerekçeyle yapılan “bu beytin sonradan ilâve edilmiş olması muhtemeldir” (Tarlan, 1966: 258) açıklamaları söz konusu beyitlerin metne dahil edilmelerini beraberinde getirmemiştir. Tarlan, bu gibi durumlarda nüshalarda var olanı metne dahil edip kendi kanaatini aparatta açıklama şeklinde vermeyi uygun görmektedir. Benzer şekilde 255 numaralı gazel için de vezin, kelime hataları ve mahlasın bulunmaması gibi nedenlerden dolayı Ahmed Paşa’ya ait olmayabilir şeklinde not düşülmüş (Tarlan, 1966: 288) fakat gazel divan metnine dahil edilmiştir.

Yukarıdakilere benzer başka bir tasarruf da tevriyenin gösterimiyle ilgilidir. Günümüzde de tartışma konusu olan bu meseleye dair geçerli ve kabul edilmiş bir yöntem henüz bulunabilmiş değildir. 267 numaralı gazelin ilk beyti şu şekildedir:

Hey ne cānān imiş bu cān alma

Ki gören dir aña ki cān al mah

Buradaki “mah” kelimesiyle ilgili şöyle bir not düşülmüştür: “Buradaki mah, işte mânâsına olan meh’dir. Fakat kâfiye ve tevriye dolayısıyla mah şeklinde yazılmıştır.” (Tarlan, 1966: 296) Anlaşıldığına göre tevriyeli, ihamlı veya kinayeli kelimelerin yazımı daha doğrusu gösterimiyle ilgili Tarlan, bir yöntem arayışı içindedir.¹⁰

⁹ (Tarlan, 1966: 25). Hızım : Hüküm O (nüsha farkı, haşiyede).

¹⁰ Bu ve benzeri tartışmaların doyurucu bir özeti ve kimi öneriler için bkz. (Köksal, 2012: 179: 209).

aparata uygulamasının kuralları henüz netleşmemiş, Ali Nihat Tarlan bile farklı zamanlarda farklı tasarruflarda bulunabilmiştir. Nitekim Tarlan'ın hazırladığı *Fuzuli Divanı*'nda buna benzer oldukça fazla kullanım bulunmaktadır.

Necatî Beg Divanı'nda kimi durumlarda nüsha farkı gösterimi ve notlandırma iç içe geçmektedir. Örneğin şu nüsha farkı gösterimi hem usul olarak diğerlerinden farklı (işaretler yerine sözel anlatım tercih edilmiştir) hem de içinde notlandırma barındırmaktadır: “[32] tîr-cân : bütün nushalarda bunun yerine tercemân kelimesi yazılmıştır ki her vech ile yanlış ve ma'nasızdır. Yalnız Ü. 7 nushasında tîre-cân yazılıdır. Birinci mısra'da miyân kelimesi geçtiğine nazaran tîre-cân değil tîr-cân olması icab eder. Çünkü tîr'in bir ma'nası da kıl'dır.” (Tarlan, 1963: 39) Şu örnek de benzer bir uygulamayı barındırmaktadır: “[9] Bu beyit muhtelif nushalarda : Allâh ki nice ta'neler itse, Lâyık ki nice ta'neler eyler şekillerinde yazılmış ise de biz Tk nüshasındaki şekli tercih ettik. Bu beyitte 920 yılında sadr-ı a'zam olan Sinanüddin Yusuf Paşaya telmih vardır. İkinci Bayezid terbiyet-kerdesidir. Burada ‘tîg’ ile padişah kastedilmiştir.” (Tarlan, 1950: 49) Metin boyunca buna benzer birçok uygulamaya tesadüf etmek mümkündür.

Ahmed Paşa Divanı'nda Tarlan, kimi zaman yukarıda olduğu gibi, metne dahil etmediği varyantlar hakkında da notlandırmalar yapmaktadır: “behişt-i : behiştî A-1 Sl.b (behiştî'nin sonundaki ya harfi imale dolayısıyla konmuş olması muhtemeldir)” (Tarlan, 1966: 33)

Zatî Divanı'nda notlandırmaya rastlanmamaktadır. Yalnızca aparatlarda gazellerin eksik veya fazla beyitleri sözel olarak belirtilmiştir. Kimi durumlarda bu bir işaret vasıtasıyla dile getirilmiştir. Dolayısıyla burada yerleşmiş bir kullanımdan söz etmek mümkün değildir. Örneğin ikinci ciltte yer alan 516 numaralı gazelin üçüncü beyti sadece HM nüshasında, 517 numaralı gazelin üçüncü ve dördüncü beyitleri sadece Ü. 2 nüshasında bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla [3] – HM, [3] – Ü. 2 ve [4] – Ü. 2 şeklinde gösterilmişlerdir. (Tarlan, 1970: 20, 21)

Başka bir aparatta ise gazelin hangi nüshalarda yer aldığı bilgisi verildikten sonra parantez içinde “Bu gazelin *Zâtî*'ye ait olması şüphelidir” (Tarlan, 1970: 29) yargısına yer verilmekte fakat herhangi bir açıklamada bulunulmamaktadır. Kimi kelimeler anlam açısından iki farklı okumaya uygundur. Bunlar genellikle aparatta parantez içinde belirtilmişlerdir. Örneğin 625/4'te “geldükçe”, “güldükçe”; 688/5'te “elümle”, “elemle”; 643/3'te “ben de”, “bende” şeklinde de okunabilir biçiminde not düşülmüştür. (Tarlan, 1970: 129, 142, 147) 705/5'te yer alan “Yunmaduk yüzüne bakmak ola mıdur *Zâtî*'nüñ/Yuyucu görsün cihân içre rakîbâ şüretüñ” beytindeki “*Zâtî*” kelimesinde tevriyeli olduğu aparatta belirtilmiştir. (Tarlan, 1970: 209) Tek bir örneğine rastlanan bir durum da şudur: 724/1'de sözlüklerde anlamı tespit edilemeyen veya tam olarak okunamayan bir kelimeyle ilgili aparatta açıklama düşülmüştür. “Her iki nüshada كلكم şeklinde yazılan bu kelime kölmek (= gölmek = gömlek) şeklinde okunup mânâlandırılabilir. Mevcut lûgatlarda başka bir karşılık bulunamadı” (Tarlan, 1970: 228)

Bunların dışında eserde herhangi bir notlandırmaya yer verilmemiştir. Bugünkü anlamıyla veya Ali Nihat Tarlan’ın *Şeyhî Dîvânı’nı Tetkik* adlı ilk çalışmasındaki notlandırmalara benzer notlandırmalar onun tenkitli neşirlerinde kullanılmamışlardır. Anlaşıyor ki Tarlan, notlandırmaları daha çok şerh veya tetkik türü eserlere hasretmektedir.

8. (Aruz) İmlası

Ali Nihat Tarlan’ın tenkitli neşirlerini incelerken imla konusuna değinmek niyetinde değildim çünkü Tarlan’ın kendisi imla ve telaffuz konularında şüphe izhar etmekte, dilin belli bir dönemde dondurulmasının makul olmadığını ifade etmektedir. Bundan dolayı onun çalışmalarında imla birliğini aramak makul değildir. Bununla birlikte 15 ve 16. yüzyıl dil hususiyetlerine riayet ettiğini dile getirmektedir. İmla yerine Tarlan’ın neşirlerinde sıkça karşımıza çıkan aruzun zorunlu kıldığı birkaç imla hususiyetine dikkat çekmekle iktifa edeceğim.

Hayâlî Bey Dîvânı’nda manzumenin başında vezin belirtilmemiş, bununla birlikte vezin gereği yapılması gereken “kasr”lar gösterilmiştir. “dimâgunda olursa” ve “oğu ile” örneklerinde iki kelime bir yay ile birleştirilmiş ve ilk kelimelerin sonundaki ünlünün kasr edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bundan sonraki tenkitli neşirlerde bu uygulama esas alınmıştır.

Fuzuli Divanı’nda da vezin gereği yapılması gereken “kasr”lar gösterilmiştir. İmla açısından bakıldığında hazırlayanın da belirttiği gibi on altıncı yüzyıl imlası esas alınmıştır. Metnin yazımında atıf “vav”ları kendinden önce ve sonraki kelimeye tire “-” işaretiyle bağlanmıştır. “şaç-u-şakal” örneğinde olduğu gibi. Kapalı e, açık okunmuştur: “edüp”. Geçmiş zaman üçüncü tekil şahıs eki ünlü uyumuna tâbi kılınmıştır: “döndü”, “yakdı”. Vav-ı ma’duleler italik gösterilmiştir: “hâce”. Dolayısıyla bu hususların hem *Hayâlî Bey Dîvânı*’ndaki hem de *Fuzuli Divanı*’ndaki transkripsiyon bahsinde açıklanan hususlarla uyumlu olduğu söylenebilir. Ayrıca içinde “Allah” lafzının bulunduğu izafelerde terkip “hayrullâh” örneğinde olduğu gibi bitişik yazılmıştır. Mısra başları ise her zaman büyük harfle başlamıştır. Yanı sıra “dahî” kelimesi “dahî” şeklinde okunmuştur.

Necatî Beg Divanı’nda metin içinde kullanılan Arapça ve Farsça ibareler Arap harfleriyle kaydedilmiş, söz konusu ibarelerin ayrıca çeviri yazımları sunulmamıştır. Daha önceki neşirlerdeki usulün aynısıyla metin boyunca kasrlar gösterilmiştir.

Sonuç

Ali Nihat Tarlan, edebiyat münekkidini bir çeşneciye edebiyat âlimini de kimyagere benzetir. (Tarlan, 1963: II) Ona göre akademimiz çeşneci gibi davranmakta, çeşnecinin kokular ve tatlar arasında sarhoş olması gibi edebiyat metinleri karşısında sarhoş olmaktadır. Fakat bir kimyager gibi tahlile dayanan raporunu bir türlü yazamamaktadır. Bu yüzdendir ki Tarlan, divanını neşrettiği hiçbir şair hakkında “üslubu kuvvetlidir, lisana hâkimdir, hassastır, liriktir” türünden hükümlerde bulunmaz. Bu hükümlerin sebeplerini ortaya koymak

elzemdir. “Halbuki bir sanatkarı muayyen dozda bir lirizme veya lisan hâkimiyetine veya üslûp kıymetine isal eden vasıtaların tahlil ve terkihi yapılarak hepsinin birleştiği hareket noktasına kadar yürümek ve o noktada yani bütün melekelerinin düğüm noktasında sanatkarı bulmak lâzımdır” (Tarlan, 1963: II) Bunun için ayrıntılı bir inceleme gerekmektedir. Tarlan’ın sözleriyle: “Çünkü ilimde prensibim ya hep ya hiçtir. Divan edebiyatının teessüsünden itibaren mısra tetkik ve mukayesesi on beşinci asra gelip dayanmadıkça, aynı şekilde bizim edebiyatımıza müessir olan İran edebiyatının muayyen şahsiyetleri elenip aynı usul ile bu merhaleye getirilmedikçe, verilecek hükümlerin bence hiçbir değeri olamaz. Ve muhakkak yanlış ve eksiktir.” (Tarlan, 1963: V) Dolayısıyla Tarlan’a göre onun *Şeyhî Dîvânı’nı Tetkik*’te gösterdiği yolla tüm şairlerimizin, en azından on beşinci yüzyıla kadar, sanat simalarının ortaya çıkarılmış olması gerekmektedir. Fakat bunu yapabilmek için öncelikle metinlerin tenkidli neşirlerinin yapılması zaruridir. Ali Nihat Tarlan’ın ilmî hayatı boyunca asıl gayesinin tenkidli metin neşirlerinin sayısını artırmak olduğu anlaşılmaktadır.

Ali Nihat Tarlan’ın çok önem verdiği ve öğrencilerine de miras bıraktığı, belki de üniversitelerdeki klasik Türk edebiyatı çalışmalarının yönünü belirlemiş olan, tenkitli metin neşrine dair uygulama ve yaklaşımında kuramsal açıdan bir tutarlılık görülüyor olsa da pratikte farklı uygulamalara başvurduğu müşahede edilmektedir. Kanaatimce bunun temel nedeni Ali Nihat Tarlan’ın yazılarında sıkça üzerinde durduğu bilimsel titizliktir. Tarlan, kuramsal açıdan ulaştığı tutarlılığa uygulamada da erişmeye çalışmış, bunun için sürekli arayış içinde olmuştur. Bundan mütevellit onun çalışmalarında nüsha tavsifi, aparat kullanımı ve gösterimi gibi nispeten daha teknik konularda daimî bir ikmâl arayışının izleri müşahede edilmektedir.

Sonuç olarak Ali Nihat Tarlan, klasik Türk edebiyatının ilk doktora sahibi araştırmacısı olarak alanın kurucu isimlerinden biridir. Bundan dolayı klasik Türk edebiyatı araştırmalarının kuram ve uygulamalarının birçoğunu ilk defa onun eserlerinde görmekteyiz. Onun bizzat yaptığı çalışmalar, ilk öğrencilerinin çalışmaları ve ortaya çıkardıkları eserler, bugün üniversitelerde Türk edebiyatı sahasının bilimsel bir temele oturmasının en önemli yapı taşları olarak anılmayı hak etmektedir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Cenk. (2017), “Hayâlî Bey Dîvânı’nın Harfî’l-Yâ Bölümündeki 95 ve 96. Gazeller Kime Ait?”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 2, S 1, s. 1-8.
- Akyüz Kenan, Beken Süheyl, Yüksel Sedit, Cunbur Müjgan. (1958), *Fuzulî Türkçe Dîvânı*, İş Bankası TTK Basımevi, Ankara.
- Alpay Tekin, Gönül. (1979), “Hamdullah Hamdi’nin Yeni Bir Leylâ ve Mecnûn Nüshası ve Metin Tenkidi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Journal of Turkish Studies*, C 3, s. 307-342.

- Ateş, Ahmet. (1940-1942), “Metin Tenkidi Hakkında-Dasitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile-”, *Türkiyat Mecmuası*, C VII-VIII, s. 253-267.
- Bahadır, Savaşkan Cem. (2012), “Hayâlî Bey’in Bilinmeyen Gazelleri”, *Turkish Studies*, C 7, S 4, s. 921-946.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (1971), *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, M.E.B., İstanbul.
- Dilçin, Cem. (2001), *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge.
- _____. (2007), “Divan Şiirini Günümüz Türkçesi’ne Aktarma ve Diliçi Çeviri”, *Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen’e Armağan*, (Editörler: Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker), Grafiker Yayınları, Ankara, s. 149-169.
- Diriöz, Haydar Ali. (1965), *Âlim, Şair ve Mutasavvıf Ali Nihad Bey (Tarlan)*, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1961), *Fuzulî Divanı (Önsöz, Gazeller, Terkipler, Rubailer, Lugatçe, İndeks, Fihrist)*, 2. Bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Güleç, İsmail. (2007), “Türkiye Üniversiteleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde Divan Tahlili Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *The Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları In Memoriam Şinasi Tekin: Şinasi Tekin Hatıra Sayısı II*, yay. Cemal Kafadar, Gönül A. Tekin, C XXXI, S 2, s. 1-27.
- İnan, Yusuf Ziya. (1965), *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan: Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Sıralar Matbaası, İstanbul.
- Köksal, M. Fatih. (2011) “Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmuaları ve Kastamonulu İshâk-zâde Fevzi Mecmûası”, *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu - Bildiriler, Nevşehir Üniversitesi, 6-8 Mayıs 2010*, AKM Yayınları, Ankara, s. 449-467.
- _____. (2012), “Metin Neşrinin Ana Esasları”, *TÜBAR*, S XXXI, s. 179-209.
- Kurtođlu, Orhan. (1995), *Zâtî Dîvânı'nın Gazeller Dışında Kalan Şiirleri Üzerinde Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kut, Günay. (1965), “Hoca Tarlan”, Yusuf Ziya İnan, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan: Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Sıralar Matbaası, İstanbul, s. 109-112.
- _____. (2011), “Tarlan, Ali Nihat”, *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 40, s. 108-110.
- Poyraz, Yakup. (2014), “Pervâne Bey Mecmuası’na Göre Ahmet Paşa’nı Yayınlanmış Divanı’nda Yer Almayan Şiirleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* C 7, S 29, s. 700-712.
- Saraç, M. Ali Yekta. (1999), “Divan Tahlilleri Üzerinde”, *İlmî Araştırmalar* S 8, s. 209-219.
- Şanlı, İsmet. (2017), “Necâti Bey’in Yayınlanmamış Gazelleri”, *Littera Turca: Journal of Turkish Language and Literature*, C3, S 1, s. 267-281.
- Tarlan, Adnan Siyadet. (1995), *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan (S. I.): Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat. (1966), *Ahmed Paşa Divanı*, M.E.B., İstanbul.
- _____. (1950), *Fuzulî Divanı: Gazel, Musammat, Mukatta ve Rubai Kısmı*, Üçler Basımevi, İstanbul.
- _____. (1945), *Hayâlî Bey Dîvânı*, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul.

- _____. (1963), *Necatî Beg Divanı*, M.E.B., İstanbul.
- _____. (1934), *Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik*, Sühulet Basımevi, İstanbul.
- _____. (1936), *Şeyhî Divanını Tetkik 2*, Sühulet Basımevi, İstanbul.
- _____. (1968), *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, 1. Cild.
- _____. (1970), *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, II. Cild, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tolasa, Harun. (1973), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Üzgör, Tahir. (1996), "Su Kasidesi'nin Metni ve Okunuşuna Dair", *İlmî Araştırmalar*, S 2, s. 151-158.
- Yusufova, Hatira. (2013), "Fuzuli'nin Türkçe Divanı'nın Tenkitli Neşirlerinin Araştırılması Tarihinden", *ZfWT (Journal of World of Turks)*, C 5, S 3, s. 177-185.
- Zülfe, Ömer. (2006), "Türkçe Dîvân'daki LXVI. Gazel Fuzulî'nin mi?", *Turkish Studies*, C 1, S 2, s. 227-236.